

ЗМІНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛІВ У ШКОЛАХ ЯК НАСЛІДОК РЕФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ СЕРЕДИНИ ХХ ст.

Висвітлено основні питання змін в навчально-виховній роботі педагогів в загальноосвітніх школах Української РСР в період реформування освіти М.С. Хрущовим; представлено стан матеріально-технічного та якісно-кадрового забезпечення шкіл України другої половини ХХ ст., що формувалася в умовах реформування освіти та під пильним контролем партії.

Ключові слова: реформа, середня освіта, Закон, вчителі, матеріальна база, виробниче навчання, політехнічне навчання.

Розбудова Української держави, прагнення України увійти до Європейського Союзу, економічні й культурні процеси вимагають кардинальних змін в освітній галузі України, передусім – її середній ланці. Сучасна освіта ґрунтується на принципах демократизації, гуманізації, відповідності розвитку світових освітніх систем, регламентованих Державною національною програмою “Освіта” (“Україна ХХІ століття”) (1993), Законами України “Про освіту” (1991, зі змінами 1996), “Про вищу освіту” (2002), Національною доктриною розвитку освіти (2002). Головною ідеєю вищезгаданих документів є зв’язок навчання з життям як основа для подальшого розвитку суспільства і підвищення значення освіти в житті людини. Реалізація цієї ідеї та якісна реорганізація сучасної освіти неможливі без розгляду історії реформування середньої школи, змін, що відбулися у 50–60-ті роки ХХ століття в Україні та увійшли в історію демократичними змінами в цілому і в освіті зокрема.

Метою статті є розкриття основних особливостей змін в навчально-виховній роботі вчителів в загальноосвітніх школах Української РСР в другій половині ХХ століття. Досягнення цієї мети вимагає постановки та вирішення таких основних завдань: проаналізувати джерельну базу та літературу по висвітленню питань навчально-виховної роботи вчителів в школах України 1953–1964 рр.; висвітлити політику партійно-радянської влади щодо контролю виконання завдань Закону про зміцнення зв’язку школи з життям в період хрущовської “відлиги”; визначити кількісний та якісний склад педагогічних працівників школи України; проаналізувати матеріально-технічне забезпечення загальноосвітніх закладів освіти республіки.

Зміни в організації навчально-виховної роботи вчителів в загальноосвітніх школах в другій половині ХХ ст. напряму були пов’язана з прийняттям у 1959 році законом “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР”. Постала потреба перепідготовці вчительських і керівних педагогічних кадрів для успішного здійснення навчально-виховної роботи в умовах переходу школи до політехнічного навчання.

Стан освіти, кадрова політика впродовж минулих років привертала увагу багатьох фахівців. Останні роки відзначалися появою ряду праць, що за проблемно-змістовим навантаженням є близькими до досліджуваної нами теми. Вагомим внеском у висвітлення навчально-виховного процесу є дослідження Л.Березівської [1], Л.Романець [6], О.Завадської [2], С.Сворака [8]. Основу статті склали матеріали насамперед Центральних архівів України.

Середина 50-х рр. ХХ ст. ознаменувалася початком науково-технічної революції, яка потребувала висококваліфікованих і високоосвічених працівників. Задля цього урядом країни було переглянуто чинну систему освіти. Під час ХХ з’їзду КПРС у лютому 1956 року було проголошено про зміни в системі освіти з метою забезпечення загальної і політехнічної освіти і водночас підготовки молоді до практичної діяльності в народному господарстві. Поєднання теоретичного навчання в школі з практичною роботою мало позитивно вплинути на поглиблення знань учнів з основ наук, розширити їх політехнічний кругозір, і насамперед, виховувати в учнів любов до праці, сприяти зміцненню свідомої дисципліни та організованості учнів і допомогти їм набути трудові і виробничі навички, необхідні для роботи в народному господарстві після закінчення середньої школи.

На перепоні політехнічному навчанню стала слабка матеріально-технічна база шкіл (особливо сільських); в педагогічних колективах мало працювали з учителями в плані підвищення їх політехнічної підготовки, перебудови викладання основ наук на політехнічній основі; недостатньо застосовувались елементи політехнічного навчання в початкових класах, в системі позакласної і позашкільної роботи з учнями.

У системі виробничого навчання спостерігались недоліки, так як у школах і на виробництві не було відповідної навчально-матеріальної бази і кваліфікованих кадрів для здійснення виробничого навчання. Незважаючи на ці недоліки, виробниче навчання швидко поширювалось в школах України. В 1958 р. Законом про зміцнення зв’язку школи з життям і по подальший розвиток системи народної освіти в СРСР та тотожним законом УРСР, квітня 1959 р., воно було введене в усіх школах країни. В першу чергу, Закон вимагав уживати усіх заходів задля політехнізації навчання. Також планувалося в короткий термін перетворити середню десятирічну школу в одинадцятирічну і забезпечити оволодіння учнями шкіл однією із робітничих професій.

Центральною фігурою у втіленні Закону в життя став вчитель. Природно, що без достатньої політехнічної підготовки, без конкретних знань в галузі організації і технології основних видів виробництва,

без ознайомлення з найновішими досягненнями науки і техніки вчителі і керівні педагогічні кадри не могли успішно виконувати завдання, що випливають з вимоги зміцнення зв'язку школи з життям, поєднання навчання з продуктивною працею [2, с.51].

На практиці вирішення цього питання практично зводилось до масової перепідготовки педагогічних кадрів на політехнічній основі через систему короткотермінових курсів, організації різних семінарів-практикумів, проведення лекцій, екскурсій на підприємства, створення технічних гуртків [2, с.51].

Таким чином в школах працювало багато вчителів після короткотермінових курсів, без відповідного досвіду та методичних навичок, а часто з недостатнім багажем знань. Школи України в даний період відчували гострий дефіцит кваліфікованих учительських кадрів, а тому швидко почали поповнюватись за рахунок тимчасових, а іноді й випадкових у педагогіці людей, що поглиблювало її проблеми. Швидко падав соціальний статус вчителя. Це було однією із причин нестабільності кадрів учителів, що призводило до низької успішності учнів та значного зростання другорічництва. З метою підняття рівня і якості навчання, вчительство багато працювало самостійно над собою, навчалось на заочних відділеннях педагогічних вишів, обмінювалось педагогічним досвідом [3, с.54].

Зменшення кількості молоді в навчальних закладах педагогічного профілю було пов'язано з низьким престижем професії вчителя, слабкою орієнтацією на педагогічні спеціальності й невисоким рівнем загальноосвітньої підготовки багатьох сільських абітурієнтів; розширенню прийому молоді в педагогічні заклади також заважав незадовільний стан гуртожитків.

Очікуваного послаблення адміністративного та ідейного тиску "згори" не відбулось, на що сподівались педагога після реформи. Навпаки, в ході реформування школи було проведено уніфікацію форм і методів навчання, зростав ідеологічний догматизм. Утилітаризм, примітивізм у рішенні як теоретичних, так і технологічних проблем, пов'язаних із розвитком системи освіти [6, с.95]. Жодних політичних змін, здатних істотно вплинути на докорінне вдосконалення освітньо-виховної системи, не відбулося. Більше того, педагоги, які прагнули оздоровлення педагогічної теорії і практики, відродження і розвитку національної системи освіти, піддавалися адміністративному тиску та моральному осуду.

Саме від учителя залежало, ким виросте дитина, і саме вчитель впроваджував в життя державну політику формування людини майбутнього. А тому працівники освіти зобов'язані були вивчати марксистсько-ленінську теорію, оскільки з точки зору партійних керівників це мало допомогти піднести рівень ідейно-політичного виховання учнів, поліпшити громадську роботу школи серед батьків і населення [4, с.72].

На відміну від попередніх років в усіх середніх школах країни було введено виробниче навчання, що призвело до змін в навчально-виховній роботі вчителів в школах. Так як орієнтиром школи 50-х рр. стала політехнізація навчально-виховного процесу, велику роль у позакласній роботі відігравали технічні та натуралістичні гуртки. З технічних гуртків насамперед потрібно назвати гуртки по вивченню електротехніки, машинобудування, радіотехніки, автомобільний, тракторний, хіміко-технічний, сільськогосподарський. На Вінничині, враховуючи незадовільну організацію побутового обслуговування населення по районах, обласний відділ народної освіти запропонував організувати починаючи з 1956-1957 рр., в середніх школах гуртки для учнів 8-9 класів, які бажали вивчати швейну справу. Тут діти знайомилися з новими досягненнями науки, розвивали практичні навички, уміння і самостійну діячу творчість [6, с.96].

Для підвищення якості виховної роботи в школах продовжувала діяти гурткова робота по краєзнавству, історії, літературі, гуртки художньої самодіяльності. Значна робота проводилась на пришкольній навчально-дослідних ділянках, урожай яких йшов на харчування школярів і водночас на науковій основі проводились спостереження за рослинами. Робота на такого роду ділянках була можлива лише в сільських школах центральної України, міські школи спостерігали за розвитком рослин в основному без наочного і практичного підкріплення.

Далеко не у всіх школах гурткова робота досягала належного рівня, заняття окремих гуртків проводились у відриві від практики. Наприклад, один із керівників такого гуртка, як кролівництво та голубувоводство, цілий рік проводив теоретичні заняття, хоч жодного живого об'єкта вивчення не було. Досить часто на дослідних ділянках учні влітку не працювали. Ділянки заростали бур'янами або їх обробляли технічки школи. До того ж спостерігалось перевантаження учнів позашкільною роботою, адже різноманітні збори, засідання, конференції, гуртки, тематичні вечори, олімпіади затягувались до пізньої ночі. Враховуючи той факт, що не в усіх школах були організовані гарячі сніданки і наявні взагалі їдальні, це негативно відбивалось як на здоров'ї та успішності учнів, так і взагалі на загальношкільному процесі й особистому житті педагогів [6, с.97]. Така школа нездатна була розвивати індивідуальні особливості всіх дітей.

Через слабку виробничу базу будівельних організацій спорудження та реорганізація шкіл відбувалось повільними темпами. Поповнення їх обладнанням, машинами, механізмами і матеріалами, необхідними для ефективного політехнічного навчання та трудового виховання учнів, ще не було поставлене на міцну державну основу, тому здійснювалось в рамках не завжди керівництва. Не було припинено використання пристосованих приміщень, непридатних, різних за розмірами столів та інше. У багатьох школах республіки 1958/59 н.р. навчально-матеріальна база не відповідала тим вимогам, які були поставлені в законі "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальше поліпшення системи народної освіти". Відповідальність за покращення навчально-матеріальної бази важким тягарем лягла на плечі вчителів ентузіастів.

Необхідно було кожній середній і неповній середній школі обладнати навчальні кабінети і лабораторії пристроями, які б відповідали тогочасній науці та техніці, у шкільних майстернях забезпечити відповідні умови для здійснення трудового виховання й політехнічного навчання учнів, надати школам, учнівським бригадам земельні ділянки, необхідний сільськогосподарський інвентар і машини [6, с.80].

Тобто, здійснення восьмирічного всеобучу, перехід до загальної середньої освіти, а також постійне удосконалення роботи загальноосвітньої школи поставили по-новому питання про навчально-матеріальну базу, як про один із органічних елементів, забезпечуючи високі знання учнів з основ наук, зв'язок школи із життям, практикою. Без необхідної матеріально-технічної бази школа не могла нормально розвиватись. Вчителям доводилось розгортати народний рух за будівництво нових шкіл, навчально-виробничих майстерень, прибудов до існуючих шкіл, навчальних кабінетів, спортивних залів. Тільки по Вінницькій області за один 1959 рік було проведено 668 недільників по підготовці шкіл до навчального року, в яких брали участь 25 тис. чоловік [2, с.96].

Для обладнання навчальних кабінетів і майстерень школи в цьому році отримали навчальних приладів на суму 66 млрд. крб. Зокрема школи одержали 900 різних верстатів по металу, 295 верстатів по дереву, 10800 столярних верстатів, 19 тис. лещат, 310 вузькоплівкових кіноапаратів, 180 електроосвітлювачів і т.д. на місцях продовжувалась робота по виготовленню саморобних наочних посібників. Лише в Сталінській області силами учнів і громадськості виготовили 65 тис. наочних посібників. Водночас із 6287 середніх шкіл у республіці не мали майстерень по металу 3767 шкіл, по дереву – 2927, навчальних кабінетів фізики – 635, хімії – 2832, біології – 3354 [10, арк.31].

Незважаючи на це майстерні та навчальні кабінети в багатьох школах розміщувались у пристосованих тісних приміщеннях, у багатьох майстернях були відсутні необхідні верстати та інструменти, навчальні кабінети недостатньо забезпечувались лабораторним обладнанням та наочними посібниками. З 33 816 шкіл республіки 2074 школи не мали пришкольніх земельних ділянок, зокрема в Кримській області таких шкіл нараховувалося 311, Сталінській – 301, Дніпропетровській – 190, Одеській – 185, Луганській – 166. В окремих школах не вирішувалося питання, на базі яких підприємств буде здійснюватись в 1959/60 н.р. виробниче навчання [12, арк.236].

Тому колгоспи, організації та підприємства, а також учнівські та вчительські колективи, батьківська громадськість включались в активну роботу по розширенню шкільних приміщень для ліквідації другої зміни, у будівництво майстерень, теплиць, крільчатників і голуб'ятників. На допомогу школі прийшли учні-старшокласники, які у цьому ж навчальному році зуміли організувати під керівництвом вчителів 3 535 будівельних бригад. 77.1 тисяч старшокласників у літній період брали участь у заготівлі будівельного матеріалу, будівництві та ремонті меблів. Тільки учні шкіл м. Луцька на цегельних заводах виготовили понад 600 тисяч штук цегли-сирцю. 1850 учнів шкіл Ровенської області, які брали участь у роботі будівельних бригад, виконали різних робіт на 141,8 тисяч крб. [10, арк.31].

Проте, як зазначено у джерелах, політехнічне навчання впроваджувалось повільно, особливо на селі: майстерні не відповідали програмним вимогам, розташовувались у непристосованих тісних приміщеннях, не були достатньо обладнані, не вистачало професійних майстрів-викладачів. Не дивлячись на кількісне зростання навчальних кабінетів, більшість з них не відповідали своєму призначенню внаслідок невідповідності їх площі і часто були лише місцем схову та збереження навчальних посібників. Не дивлячись на показове кількісне зростання. По регіонах України, лише незначна частина шкіл мала обладнані кабінети і майстерні. Так у 1957/58 н.р. в західноукраїнському регіоні кабінети хімії мали лише 42% шкіл, біології – 44%, майстерні по обробці металу – 31% [8, с.108].

Незважаючи на деяке поліпшення організації будівництва шкіл, значна частина навчальних закладів республіки продовжувала працювати в дві зміни. У 1957/58 н.р. з 5 264 тисяч учнів шкіл республіки навчалися у другу зміну 1 552 тисячі, 242 тисячі – в третю або 29,5% [9, арк.3]. Тільки у західних областях у 1958/59 н.р. в дві зміни працювали 47% шкіл Волинської області, 51,9% - Ровенщини, 34,6% - Львівщини [8, с.109]. Наприкінці 1950-х рр. у республіці значна частина шкільного фонду продовжувала знаходитись у дуже непривабливому стані, майже не вирішувалося питання заміни аварійних і непридатних шкільних приміщень. Зокрема більше 50% сільських шкіл працювали у пристосованих приміщеннях, не всі семирічні школи мали буфети, а середні – їдальні та спортивні зали. Здебільшого заняття фізкультурою проводились на подвір'ї, а тому залежали від погодних умов. Спортивний інвентар теж був на низькому рівні.

Згідно з планом на 1958/59 н.р. по Україні належало будувати та пристосувати класних кімнат 16 747, фактично побудували й пристосували 13 759; виготовити парт до нового навчального року 148 960 – виготовили 114 157; створити учбових кабінетів і лабораторій 25 233 – створили 23 842; організувати 19 319 майстерень – організували 18 209; кількість шкіл, в яких мали бути буфети та їдальні, сягала 12 290 – створили умови для їх відкриття 11 232; мали бути при школах інтернатів 3 735 – підготували до прийняття учнів 3662 [10, арк.35].

Керуючись рішеннями XXII з'їзду КПРС та Законом про школу, органи народної освіти Української РСР в останні роки провели певну роботу по впровадженню кіно в навчальний процес, по створенню для цього необхідної матеріальної бази в школах. Колегія Міністерства освіти УРСР в 1959 році затвердила план кінофікації шкіл республіки на 1959-1965 роки. У відповідності до цього плану в 1965 році на Україні повинна бути завершена кінофікація всіх восьмирічних та середніх шкіл. Цей план досить успішно виконувався. Якщо в 1959 році з 17218 восьмирічних і середніх шкіл було кінофіковано лише 3,3 тис. шкіл, то в 1963 році 18 тис. восьмирічних і середніх шкіл мали кіноапарати. Поставлено завдання в найближчі два роки забезпечити кожну школу двома кінопроеційними апаратами. Всього 1959 по 1963 рік з РРФСР одержано 202 назви навчальних кінофільмів і на Україні виготовлено 5 назв. В 1959 році школи України одержували по 259 примірників кожного фільму, в 1963 році – по 700 назв [11, арк.20].

Однак, ця кількість недостатня, один примірник кінофільму припадав на 25 кінофікованих шкіл. Відсутні навчальні кінофільми з історії, географії та літератури УРСР. До того ж в українських школах використовувались фільми з російським дикторським текстом. Внаслідок недостатньої кількості навчальних

кінофільмів в більшості випадків вчителі не могли їх використовувати безпосередньо на уроках під час вивчення відповідного навчального матеріалу [11, арк.20].

Значна увага приділялася методично озброєнню педагогічних працівників технікою та методикою використання навчального кіно. В педагогічних інститутах з 1954 року викладається курс навчального кіно, в процесі вивчення якого студенти оволодівають питаннями методики учбової і виховної роботи з використання кінофільмів. Поруч з цим проводиться планова робота по підвищенню кваліфікації учителів шкіл шляхом постійно діючих семінарів і курсів [11, арк.21].

Проявляючи високий патріотизм, відданість школі, дітям, державі вчителям в таких непростих умовах вдалося підтримати на належному рівні навчально-виховний процес. Щоб забезпечити ефективність кожного уроку вчителі самостійно удосконалювали форми і методи роботи. З кожним роком росла кількість педагогів-майстрів, які ділились своїм досвідом. У повсякденній навчально-виховній роботі вчителі прищеплювали школярам навички культурної поведінки, пошану до праці. Незважаючи на важкі матеріально-технічні умови праці, багатозмінний навчальний процес, перевантаженість громадською роботою, вчителі велику увагу приділяли свідомому засвоєнню учнями навчального матеріалу, позаурочній роботі з учнями на гуртках і пришкольніх ділянках. Завдяки ініціативності, ентузіазму та відданості професії, вчителі зуміли досягнути позитивних результатів у навчально-виховному процесі, не дивлячись на слабку навчально-матеріальну базу, відсутність достатньої підтримки з боку держави та ідеологічні суперечності.

Отже, в статті проаналізовано джерельну базу та літературу по висвітленню питань навчально-виховної роботи вчителів в школах України 1953–1964 рр.; висвітлено політику партійно-радянської влади щодо контролю виконання завдань Закону про зміцнення зв'язку школи з життям в період хрущовської "відлиги"; визначено кількісний та якісний склад педагогічних працівників школи України; проаналізовано матеріально-технічне забезпечення загальноосвітніх закладів освіти республіки.

Джерела та література

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : монографія / Л. Д. Березівська; Ін-т педагогіки АПН України. – К.: [Богданова А.М.], 2008. – 406 с.
2. Завадская О.А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1959-1968 гг.) / Завадская О.А. – К.: Изд-во Киевского университета, 1968. – 266 с.
3. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985) / В.К. Майборода – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
4. Мойсеєнко В.Д. Керівництво КПРС розвитком народної освіти. На матеріалах УРСР 1945-1958 рр. – К.: Вища школа, 1975. – 135 с.
5. Огнев'юк В.О. Осягнення освіти: Підсумки XX століття / В.О. Огнев'юк. – К.: Навч. книга, 2003. – 111 с.
6. Романець Л.М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Романець Людмила Миколаївна. – Вінниця, 2010. – 246 с.
7. Романюк І.М., Романець Л.М. Кадрове забезпечення сільських шкіл України вчителю в кінці 1950-х – на початку 60-х років // Український селянин. – 2008. – Вип.11
8. Сворах С. Зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл областей УРСР (1956-1966 рр.) // Український історичний журнал. – 1987. - №6. – С. 108-111.
9. ЦДАВО України, ф.166, оп. 15, спр. 2425.
10. ЦДАВО України, ф.166, оп. 15, спр. 2494.
11. ЦДАВО України, ф.166, оп. 15, спр. 4078.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 737.

Marchuk O. A. Changes in organization of teaching and educational work of teachers in schools as a consequence of reformation of secondary education of middle of XX of century in Ukraine.

The basic questions of changes are reflected in educational-educator work of teachers in general schools of Ukrainian SSR in the period of reformation of formation of M.S. By Khrushchev; the state of logistical and qualitatively-skilled support of school of Ukraine of the second half of XX of century that was formed in the conditions of reformation of education and under intent control of party is presented. Changes in organization of educational-educator work of teachers in general schools in the second half of XX of century straight were related to the acceptance in 1959 by a law "On strengthening of connection of school with life and about further development of the system of folk education in Ukraine". A necessity to retraining of teaching and leading pedagogical shots appeared for successful realization of educational-educator work in the conditions of passing of school to the polytechnic studies.

Key words: reform, secondary education, Law, teachers, material base, productive studies.

Марчук О. А. Изменения в организации учебно-воспитательной работы учителей в школах как следствие реформирования среднего образования середины XX в. в Украине.

Отражены основные вопросы изменений в учебно-воспитательной работе педагогов в общеобразовательных школах Украинской ССР в период реформирования образования М.С. Хрущевым; представлено состояние материально-технического и качественно-кадрового обеспечения школы Украины второй половины XX ст., которая формировалась в условиях реформирования образования и под пристальным контролем партии.

Ключевые слова: реформа, среднее образование, Закон, учителя, материальная база, производственная учеба.